

Mittådalenens sameby

HISTORIA, KULTURMILJÖER & TURISTER

Text & bild Ewa Ljungdahl

LITE SYDSAMISK HISTORIA

Det samiska samhället har inte varit statiskt genom tiderna utan har genomgått flera stora förändringar. Från början livnärde sig samerna av jakt, fiske och insamling av örter, bär och rötter. Så småningom tämjdes vildrenar för att tjäna som lockdjur vid vildrenjakt och som drag- och lastdjur. Stegvis övergick man till tamrenskötsel (rennomadism) med små tama renhjordar. Det som främst karaktäriserade tamrenskötseln var att renkorna, vajorna, mjölkades. Mjölkningsen var arbetsintensiv och alla familjemedlemmar var engagerade. Familjerna flyttade med renarna i ett årligen återkommande mönster där tillgången till bete var styrande.

Skrivna källor beskriver renskötande samer i Jämtland och Härjedalen från 1600-talet. Men samerna fanns här långt dessförinnan. Nya arkeologiska undersökningar visar att småskalig tamrenskötsel var etablerad redan på 1000-talet e. Kr. Den intensiva tamrenskötseln var som mest utbredd från 1600- till slutet av 1800-talet. Under första delen av 1900-talet övergavs denna form av renskötsel och ersattes av dagens extensiva renskötsel med köttproduktion i centrum. Men samer har även försörjt sig som jordbrukare, fiskare med mera. Idag lever de flesta samer i tätorter och har helt andra yrken än renskötarens.

Igenväxande renvall vid det gamla vistet Kejsaren.

Buerie båateme!

VÄLKOMMEN TILL MITTÅDALENS sameby och det samiska kulturlandskapet! Fjällen kallas ibland för vår sista vildmark. Men mar-
ken är inte alls vild, den har varit nyttjad av
människor alltsedan inlandsisen försvann för
närmare tiotusen år sedan. Framförallt är
»vildmarken« ett samiskt kulturlandskap och
ett storskaligt beteslandskap präglad av tusen-
tals år med renbete. Det samiska kulturland-

skapet är för många ett helt okänt landskap
trots att det omfattar en stor del av norra
Sveriges yta.

I broschyren får du lära känna några kul-
turmiljöer i Mittådalens sameby i Härjedalen.
I första hand beskrivs miljöer som fortfarande
är levande, men du får även stifta bekantskap
med platser som för länge sedan är övergivna.

Spår

Fjället och skogen är fulla av spår efter samer som har levt och fortfarande lever och verkar här. Längs stigar och vandringsleder ligger lämningar efter kåtor och rengården. Men det är inte säkert att du ser dem med en gång – spåren efter samernas verksamhet i äldre tider är diskreta och kan vara svåra att upptäcka. Kåtor och andra byggnader är uppförda av naturens egna material; trä, näver och torv, som så sakta återgår till moder jord när de inte längre används. Men när du har lärt dig att se spåren kommer du att betrakta natu-

ren med andra ögon. Den där gropen alldeles intill stigen, den visar sig vara en mjölkgrop (sydsam. *boerne*) en grävd grop där renmjölken förvarades i en träkagge under vintern. Och den där gröna rundeln du väljer att slå dig ner på för att äta din matsäck därför att marken är slät och bevuxen med frodigt gräs och örter, det är en övergiven renvall (*giedtie*) där renkorna hölls inhägnade och mjölkades. Idag är platserna alldeles tysta, men för inte så länge sedan var luften full av hundskall, skratt, barnagråt och renskällor.

Tillgång till friskt dricksvatten är en förutsättning för all bosättning. Här en stensatt kalkkälla, sydsamiskans *gaaltije*.

Men det samiska kulturlandskapet rymmer också dimensioner som inte lämnar några fysiska spår. Alla platser som har speciell betydelse för människor och djur – skohömyrar,

fiskeställen och hjortronmyrar – minnen, sägner och traditioner, de gamla samiska namnen på fjäll och tjärnar, allt sådant faller i glömska när ingen längre kan berätta.

Ingrid Rehnfeldt från Mittådalen berättar.

Mittådalens sameby

Eftersom sydsamiskan inte blev skriftspråk förrän på 1900-talet så finns det inga »egna» samiska arkiv. »Vi har alltid funnits här» är ett vanligt svar när man frågar samerna om deras närvaro i Härjedalsfjällen. Ingen vet egentligen hur länge samer har levat här. När samerna hamnade i de svenska och norska arkiven (Jämtland och Härjedalen tillhörde Norge under en ungefär femhundra år lång period som slutade 1645) var det i samband

med skatteläggning eller i kyrkoböcker och tingsprotokoll. De första skriftliga uppgifterna om samer i Härjedalen är från mitten av 1600-talet. Men de arkeologiska spåren visar att härjedalssamernas historia är betydligt äldre än så.

Före 1889, när den första renbeteslagen från 1886 trädde i kraft i Jämtlands län, var samernas markområden indelade i skattefjäll.

I det område som idag utgör Mittådalens sameby ingick skattefjällen Mittådal, Skärvagsdalen, Särvfjället och delar av Ljunggris. När skattefjällssystemet upphörde 1889 in-

delades samernas områden i lappbyar. Istället för som tidigare enskilt ha skattat för och brukat ett markområde skulle samerna nu bedriva renskötsel kollektivt inom gemensamma lappbyar. De gamla skattefjällen Mittådal, Skärvagsdalen och Ljunggris

Renvaktarstuga vid Sakristian i samebyns norra del, nära gränsen mot Handölsdalens sameby.

var fram till 1912 sammanslagna med Handölsdalens och Tranris lappbyar och bildade tillsammans den stora Åre – Storsjö lappby. Eftersom Åre–Storsjö lappby var stor och ohanterlig delades den 1912 upp i flera lappbyar, och så uppstod Mittådalens lappby (från och med 1971 Mittådalens sameby). Själva namnet syftar på ett markområde kring Mittåns dalgång.

Mittådalens sameby har sina åretruntmarker – de marker där renskötsel får bedrivas under hela året – mot norska gränsen i väster och med Skarsfjällen, Mittåhammaren och Mittåkläppen, Axhögen, Flatruet och Anåfjället som kärnområden. Vinterbetesmarkerna öster och söder om fjällen, de så kallade sedvanemarkerna, får nyttjas för renskötsel mellan den 1 oktober och 30 april.

Renskötselanläggning på Flatruet.

RIK-JONAS OCH LJUSNEDALS BRUK

Enligt traditionen ska det ha varit en same, Jonas Jonsson kallad Rik-Jonas, som först hittade kopparmalm i härjedalsfjällen. Jonas berättade 1686 om fyndet för Hans Olsson Blix från Mässlingen, som var den som tog åt sig äran av att hittat den malmfyndighet som var upprinnelsen till Ljusnedals bruk. Bruket blev med tiden ägare till stora arealer mark i Härjedalen, något som ledde till besvärliga konflikter med samerna angående rätten till renbete. När brukspatron Farup avled 1893 köpte staten in marken och upplät den som renbetesland.

Inskription på en tall vid den gamla gränsen mellan Ljusnedals bruk och samernas marker. Initialet FF står för brukspatron Fredrik Fahlander, år 1835 samt brukets symbol.

Renskötsel i dag

Under första delen av 1900-talet ersattes den intensiva renskötseln allteftersom av storskalig extensiv renskötsel med fokus på köttproduktion. Mjölkning och daglig vallning har sedan länge upphört. Idag är renhjordarna stora och rör sig över omfattande områden. Tekniska hjälpmedel gör att renskötarna snabbt kan förflytta sig. Det gamla bosättningsmönstret har förändrats. Familjerna är oftast bofasta och renskötarna pendlar mellan hemmet och arbetsplatsen där renarna vistas. I Mittådalens

sameby bor de flesta renskötarna permanent i samebyns centrum Mittådalen.

Den extensiva renskötseln lämnar nya spår i landskapet – stora beteshagar och anläggningar för kalvmärkning, skiljning och slakt. Bil- eller fyrhjulingsvägar leder fram till nästan alla renskötselanläggningar. Det förändrade rörelsemönstret innebär att många av de gamla visteplatserna inte längre har någon användning.

Renskötselåret

Värflyttning.

Under vintern är samebyns renar uppdelade i mindre vintergrupper som betar i olika områden i södra och östra Härjedalen. När renarna känner att våren är på väg sätter vandringslusten in och de vill dra iväg till fjälls.

Renkorna brukar inte påbörja kalvningen nere på skogslandet utan väntar tills de är uppe på sina gamla kalvningsland i lågfjällen från Flatruet och västerut. Från kalvningslandet fortsätter renarna sedan mot högfjällen i väster. Under några hektiska dygn i första delen av juli samlas renar och renskötare för kalvmärkning vid Mittåhammaren, där samebyn har sitt stora sommarviste. Sedan följer

en period när renarna går i »vildan« och betar för sig själva några veckor. Riktigt varma sommardagar söker de sig till snölegor där de får svalka och slipper ifrån den värsta insektsplågan. I september börjar renarna röra sig österut, och om vädret tillåter är det skiljning i anläggningen på Flatruet ovanför Mittådalen. Vandringen fortsätter sedan ned mot skogslandet, och i november eller början av december är det dags för vinterslakt vid sjön Lossen. Därefter skiljs vintergrupperna åt och man återvänder till skogslandet med förhoppning om en bra vinter. Cirkeln är sluten.

Vid kalvmärkningen märks varje renkalv med sin ägares unika märke i örat. »Tussarna« som blir kvar sparas så att ägaren kan räkna hur många kalvar som är märkta.

Fjällturism

I mitten av 1800-talet kom de första turisterna till jämtlands- och härjedalsfjällen. Först kom »blomsterherrar« och »luftgäster«. »Blomsterherrar« var lokalbefolkningens namn på studenter och akademiker som kom för att studera fjällens geologi, djurliv och flora. »Luftgästerna« var till en början patienter med lungsjukdomar och andra åkommor som ordinerades den stärkande fjällluften av sina läkare, men begreppet kom även att innefatta den välbärgade medelklassen som tillbringade någon vecka i fjällen för att vila upp sig och idka sällskapsliv. Lite senare kom sportfiskare

och ripjägare, vanligen förmögen överklass från Skottland, England och södra Sverige, som ibland lät bygga upp jaktvillor mitt inne bland fjällen. I större skala kom fjällturismen igång efter järnvägens tillkomst på 1880-talet. Till en början kom turisterna mest på sommaren medan vinterturismen är en lite senare företeelse. Svenska Turistföreningen (STF) bildades 1885 efter förebild från en motsvarande norsk organisation. STF:s verksamhet var till en början helt inriktad på fjällen, och den svenska fjällturismen utvecklades för att skapa ett »Sveriges Schweiz«.

De röda ledkorsen vindlar fram som symboler för fjällturismen.

Samebyn och turisterna

Med sitt läge mitt i Härjedalens fjällvärld har samebyns marker varit intressanta för turister ända sedan fjällturismens barndom i början av 1900-talet. Flera av STF:s rödade leder passe-

rar samebyns marker på sin väg mellan jämtlandsfjällen eller de norska gränsfjällen och de stora turistorterna i västra Härjedalen.

STF-stugan
Fältjägerstugan
ligger mitt i
samebyns som-
marbetesland.

Naturligtvis ledde den snabbt växande fjällturismen till möten mellan samer och turister. Turisterna såg den samiska kulturen som något primitivt och mycket exotiskt, och att träffa samer och titta på renar i det fria var en extra krydda i naturupplevelsen. Här är några exempel från STF:s resehandböcker från 1920-talet:

Leden Sylstationen – Nedalen – Storvallen:
»Intill ån ligger här, mellan Skärvagssjön och Grundsjön, Skärvagsdalens lappläger, där lap-

par träffas året runt. Två kåtor och två stugor. Telefonledning. Nattläger hos Torkel Nilsson«.

»Träffas ej folk där, råkas året om lappar söder om Skärvagsån, där fjällmannen Torkel Nilsson uppfört en stuga i två våningar om sex rum. Intill detta 'fjällslott' ligger ock en annan stuga med gott utrymme«.

Nedalsstugan – Bruksvallarna – Fjällnäs:
»V-ut, vid Mittån ligga ett par kåtor, där lappar pläga sitta på höstsidan«.

Att titta på renar hörde till vandringens höjdpunkter...

Det kunde få besvärliga konsekvenser för samerna när turiststugor och vandringsleder etablerades i betesområden och intill visten. Renarna hade svårt att få betesro och det var inte så trevligt när turisterna klev rätt in i kåtan och ställde närgångna frågor. Samtidigt var samerna nyfikna på turisterna och insåg snart att det gick att tjäna extrapengar på guidning – det var vanligt att samerna, »fjällfolket«, anlitas som lokalguider och bärare – uthyrning av kåtor och försäljning av mat och slöjd.

...liksom att få övernatta på ett renskinn i en risad torvkåta.

Möjligheten att köra bil på kalfjället och samtidigt på ett smidigt sätt kunna ta sig mellan Härjedalen och Jämtland bidrog snabbt till att göra Flatruvågen populär.

När Flatruvågen invigdes 1938 innebar det nya möjligheter till förtjänst för samerna i Mittådalen. Vågen förbinder Mittådalen med Ljungdalen i norr och går rätt över kalfjället. Med sina 975 meter över havet var den länge Sveriges högst belägna landsvåg och blev snabbt populär. Familjen Fjällgren från

Mittådalen startade tidigt en turismverksamhet vid högsta punkten på vågen där de hyrde ut kåtor, serverade våfflor och sålde souvenirer.

Vid den högtidliga invigningen av vågen var samnen Jon Jonsson Fjällgren från Anådalen en av huvudtalarna.

I en broschyr om Mittådalen's sameby har den legendariske fotografen Nils Thomasson (1880–1975) en given plats. Thomasson växte upp i ett torp i Myssjö i södra Jämtland men hade sina rötter i renskötelsen. Sin fotografiska bana började han som lärling hos en fotograf i Gävle. 1899 flyttade han hem till Myssjö där han skaffade egen fotoateljé. Thomasson cyklade omkring i bygden med sin kamera och fotograferade människor och arbetsliv. Så småningom började han även fotografera turister, »luftgäster«, runt om i Jämtland. Efter giftermålet med Lucia från Hede lappförsamling 1908 började Thomasson producera vykort, något som snart blev en av hans specialiteter. Senare flyttade familjen Thomasson till Åre där fotografandet snart utvidgades med en butik. Thomasson skaffade tidigt bil som han använde för att skjutsa turister till populära besöksmål

där han avporträtterade dem. Mest känd är Thomasson nog ändå för sina bilder av samer. Han drog sig inte för besväret att bära med sig kameran ut i markerna, och hans fotodokumentation av renskötarna och deras arbets-

liv är ett fullständigt unikt material. Thomasson verkade som fotograf under nästan 70 år och var under hela sin livstid oerhört produktiv. Före sin bortgång skänkte han en samling av sammanlagt 30 000 glasplåtar och filmnegativ till Jämtlands läns museum.

Men Nils Thomasson var inte bara fotograf och affärsman, han var även renskötare. Han hade egna renar i Mittådalen's sameby där han ofta bodde med familjen under somrarna. Renskötsel-företaget övertogs senare av en son. Flera av

Nils Thomasson med sin kamera.
Foto: Jämtlands läns museum.

Thomassons efterlevande bor fortfarande i Mittådalen och är verksamma inom renskötelsen.

Några viktiga kulturmiljöer

MITTÅDALEN

Den plats som idag heter Mittådalen kallades tidigare för Storvallen och var fåbodvall till torpare under Ljusnedals bruk. I slutet av 1800-talet, när bruket upphörde och staten köpte in stora delar av markinnehavet, upphörde även fåbodväsendet och Storvallen blev istället huvudviste för samerna i Mittådalens sameby. Samer från flera äldre visteplatser norr om Mittådalen flyttade ned till Storvallen som låg strategiskt vid landsvägen mellan Funäsdalen och Messlingen. Namnet Storvallen byttes så småningom ut till Mittådalen, sydsamiskans *Mihte*.

Minimal jordkällare vid ett av de gamla vistena norr om Mittådalen.

Från Stor-Tomas boplats norr om Mittådalen. Kring Stor-Tomas finns det många historier. Han var ungkarl och ansågs vara lite speciell. Tomas byggde en kåta med två våningar med bottenvåningen nergrävd i jorden och den andra våningen ovanpå, avskilda av ett golv av stockar och ris och försett med en lucka. Man kom in i själva kåtan genom en vanlig dörr, till bottenvåningen ledde fyra gångar (riktade i de fyra väderstrecken) genom jorden. Stor-Tomas kåtaplats syns idag som en stor grop med sten-samlingar runt omkring.

Lämningar efter kåtor ligger kant i kant med dagens moderna bebyggelse.

När samerna flyttade till Mittådalen var torvkåtan fortfarande den vanligaste bostaden. Allteftersom byttes kåtorna ut mot stu-

gor och hus. Några byggde helt nytt, andra lät flytta dit äldre hus från Messlingen och andra närliggande byar.

Ett av de första husen i Mittådalen. Här bodde bland annat Jon Leonard Klemetsson och hans familj.

Nils Nilsson Schain byggde gård längst upp i byn mot Flatruet. Gården blev snart en viktig mötesplats. Där fanns en liten affär där man kunde handla det nödvändigaste. På Schains gård fanns också kafferservering där det dukades med vita spetsdukar. Till en början kom de flesta kunderna från samebyn, men allteftersom turisterna sökte sig till trakten fick affären ny betydelse: »Stigen sänker sig nu

långsamt ned i Mittåns dalgång, varest man finner Storrallens lapp- och nybyggarläger. Nomadskola. En bland denna världens minsta handelsbodar. Telefon hos handlanden. Råd och upplysningar pläga beredvilligt lämnas av fjällmannen Nils Nilsson eller L.J. Renfeldt. Häst brukar få legas i gården nedom handelsboden» (från STF:s turisthandbok 7). Post- och telegrafärenden sköttes på Rehnfeldts gård.

Det var inte bara Nils Nilsson Schain som bedrev turismverksamhet i Mittådalen. Andra som tidigt insåg möjligheter till extraförtjänst var Nils Paulus Fjällgren och Klara Thomasson. Thomassons småskaliga verksamhet sköttes i en kåta mitt i byn medan Fjällgren

byggde en kiosk och sålde souvenirer samtidigt som han hade kaffeservering och hyrde ut kåtor. Fjällgrens ättlingar bedriver fortfarande turismverksamhet i Mittådalen fast nu i betydligt större skala än vad anfadern Nils Paulus gjorde.

Jan och Ulla Fjällgrens anläggning »Renhornet« är en fortsättning på Nils Paulus Fjällgrens tidiga turismverksamhet.

Skylt från Klara Thomassons tid.

Även Klara Thomassons affärsverksamhet med försäljning av egen och andras slöjd och uthyrning av kåtor lever vidare men under andra former. Anläggningen drivs idag av barn och barnbarn till Klara och under som-

maren är kommersen livlig. Försäljning och servering kompletteras med information och utomhusutställning om renskötsel och samisk kultur. Besökarna får också se olika traditionella samiska byggnader.

NOMADSKOLAN

I Mittådalen hölls under flera år skola för renskötarbarn från Härjedalen och södra Jämtland. Enligt 1913 års nomadskoleförordning skulle barn till »nomadlappar« undervisas i för dem avsedda skolor, så kallade vandrande nomadskolor, medan barn till icke-renskötande samer skulle undervisas tillsammans med den övriga befolkningens barn. I Mittådalen undervisades barnen under vintrarna medan undervisningen under sommaren flyttades till en kåta vid sommarvistet Axhögen. Meningen med de vandrande nomadskolorna var att

de i möjligaste mån skulle följa renskötarna. I slutet av 1930-talet avvecklades de vandrande nomadskolorna och ersattes av fasta internatskolor. För renskötarbarnen från södra Jämtland och Härjedalen innebar det att de fick gå de två första skolåren i Mittådalen, de två följande åren i Jämsmässholmen och de sista två skolåren i Änge i Undersåker. I början av 1960-talet lades nomadskolorna i Jämsmässholmen och Mittådalen ned och all undervisning förlades till Änge.

Gamla nomadskolan i Mittådalen. När nomadskolan lades ned i början av 1960-talet köptes skolbyggnaderna av en privatperson som drev hotellrörelse. Idag är det vandrarhem.

SAMEGÅRDEN

Mitt i byn ligger Samegården, byns samlingslokal som invigdes 1941. I Samegården har det hållits möten och fester, bröllop och bystämmor, syjuntor och slöjdkurser och här fanns ett vandringsbibliotek. I slutet av 1990-talet moderniserades byggnaden med bland annat nytt kök samtidigt som den ursprungliga exteriörfärgen togs fram. Idag används Samegården flitigt både sommar- och vintertid.

Detalj från en väggmålning i Samegården. Målningen gjordes av konstnären Emil Clair och beskriver samebyn i vardag och fest.

Samegården har återfått den gröna färg som den hade vid invigningen 1941.

ANÅDALEN

Anådalen har en intressant historia, inte minst ur ett turistiskt perspektiv. Liksom Mittådalen har Anådalen ett förflutet som fåbodvall för arrendatorerna från Ljusnedal. Tidigt på 1900-talet, när bruket hade upphört, bosatte sig några samer i Anådalen. Den första bofasta innevånaren var Malin Doj som 1912 flyttade dit från Dojtorpet i Malmagen i västra Härjedalen. Malin hade med sig två kor och några getter. I ett hus som flyttades upp från bygden bedrev hon gästgiveri med övernattnings och servering. Anådalen låg

strategiskt med färdvägar som passerade förbi åt olika håll, och det var många som övernatade hos Malin.

På 1920-talet kom renskötaren Jon Jonsson Fjällgren med familj och renar till Anådalen efter att ha bedrivit renskötsel på olika ställen i Jämtland och Härjedalen. Närmast kom han från Idre sameby. Fjällgrens bosatte sig i östra delen av Anådalen. Till en början bodde familjen i en torvkåta för att 1924 bygga ett tvåvåningshus. Fjällgren hade kor och getter samtidigt som han fortsatte med renskötsel.

Från Jon Jonsson Fjällgrens boställe i östra delen av Anådalen.

På 1930-talet bodde det sammanlagt fyra familjer permanent i Anådalen. Timmerbyggnader flyttades upp från Messlingen och andra byar. Renskötseln kompletterades med jordbruk med både kor, getter och grisar. På Kappruets bördiga sydsluttningar hade man potatisland, och man provade även att odla rovor.

I Anådalen bodde inte bara samer, där

fanns en jaktvilla också. Den tillhörde Tham, en man från Stockholm som kom upp en vecka varje höst för att jaga ripa. Thams besök var uppskattade, då var det fest i byn och då bjöds det på både konjak och cigarrer. Det berättas att varje morgon gick Tham ut på gårdsplanen och hälsade på svenska flaggan, Anådalen och samerna. Tham hade flera små jaktvillor i västra Härjedalen.

Med sitt strategiska läge drogs många besökare till Anådalens. Gårdfarihandlare på väg västerut, förbönder och predikanter, alla stannade de och bodde hos Malin Doj.

Vid mitten av 1900-talet flyttade Anådalens befolkning ned till Mittådalen och byn lades öde. Byggnaderna förföll och marken växte igen. På 2000-talet inleddes en ny epok i Anådalens historia. Jon Jonsson Fjällgrens

boställe i östra delen av byn restaurerades, och på den västra delen uppförde Jan och Ulla Fjällgren en liten exklusiv besöksanläggning med de gamla byggnaderna som grund, nu upprustade och moderniserade. Så idag, hundra år efter Malin Dojs gästgiveri, är det åter turister som njuter av Anådalens. Då var det livligt i byn, idag kommer besökarna för att uppleva tystnad och avskildhet...

I skenet av öppen eld i en kåta kan besökarna njuta av god mat och dryck.

I fjällbjörkskogen väster om Mittådalen mot Mittåhamrarna har det funnits många sommar- och höstvisten. Korpåsen, Daddsjön, Axhögen och Mittåhammaren är bara några av dem. Idag är det endast Mittåhammaren

som används, de övriga ligger öde. Men gamla kåtaplatser, bengömmor och renvallar finns kvar och skvallrar om livlig aktivitet under forna dagar.

En bengömma uppbyggd av kantställda stenar i ett gammalt viste vid Korpåsen. Det var vanligt att måltidsbenen samlades ihop och gömdes i en

bergsskrevla eller mellan stenar. Stora bengömmor finns vanligen i höst- ochintervisten, det var då man brukade slakta och följaktligen åt mest kött.

I en reseskildring från 1796, då Carl Magnus Robsahm och Anton Swab gjorde en resa genom Härjedalen på väg till Norge och Röros Kopparverk, får vi intressanta upplysningar om samerna.

»Vi krökte kring västra ändan af norra Helagssjön, åtföljde dess norra strand till mitt för sjön, där lappen Thomas Olssons koija var på den utskiutande fjällfoten, ½ mil sv. från sjelfva o. Helagsstöten

... Jag blev mycket gästfritt emottagen, ehuru jag var nog oväntad främmande ... Jag kröp in i koijan på händer och fötter samt lade mig ikring elden som en stor orm. Vär-dinnan var sysselsatt med att göra ost, bad mig ligga ner och lät ej störa

sig i sitt arbete af min ankomst. Koijan städades därpå något, det rå renköttet nedtogs ur taket, man körde ut hundarne och de minsta barnen samt gjorde mig rum. Man framlade nya renskinn att ligga, hvitt valmar att äta på

och rensmjölk att äta, som dock måste vara upkokad för att kunna ätass af en ovan. Den var ganska mätig och hade smak af en mandell...

Sedan jag här legat en stund och gjordt mina betraktelser öfver, vad jag såg och hvad jag sedt ... hörde jag ett underligt läte liksom af ett svin. Jag blef underrättad att renarna hem-

kommo. ... Jag såg liksom en skog af horn, och huru fjället kröp av renar... Denna lappen hade ingen trä- eller stånggård, utan nedlade renarna sig på en slät plats vid koijan, och om någon wille skilja sig ifrån de andre, blef han hindrad af hundarna... På kalfarna läggas alla aftnar pinnar af träd i munnen, som tillbindas

med remmar öfver nacken, att de ej så mycket måtte suga mödrarna. Fredags- och lördagsaftnar brukas detta ej till restitution för deras tänder«.

Nils Thomassons jordkällare i vistet vid Axhögen. Av källarens storlek förstår man att Thomasson hade stor familj.

AXHÖGEN

På fjället Axhögens sydsluttning hade samebyn sommarviste fram till första delen av 1900-talet. Här bodde familjerna i torvkåtor under stor del av sommaren och här mjölkades renkorna. I vistet hölls sommarskola i

en kåta för renskötarnas barn. Det var en så kallad vandrande nomadskola med vinterundervisning i Mittådalen. Sommarskolan lades ned 1935 när systemet med vandrande nomadskolor upphörde.

MITTÅHAMMAREN

I lä under Mittåhammaren ligger samebyns stora sommarviste. Vi vet inte hur länge det har varit i användning, men med sitt strategiska läge för renskötsel används det fortfarande för kalvmärkning varje sommar. Då fylls stugor och kåtor av renskötare, släktingar

och vänner från olika håll och kanter. Under ett par veckor är det liv och rörelse, nästan som i gamla tider. Kåtatömmter och andra spår efter tidigare verksamhet finns både i själva vistet och i omgivningarna runtomkring.

SVARTMOREN

Svartmoren nära byn Messlingen var en gång ett stort viste där renskötarfamiljerna bodde på hösten och förjulsvintern. Framåt jultid lämnades Svartmoren och man flyttade vidare mot vinterbeteslanden. Intill vistet fanns ett stort gärde där man hade slakt. I boken Messlingen – byns vid vägs ände (1990) berättar Georg Busk om Svartmoren: »Där syns ännu resterna av 11 olika kåtor. En av dem är Lussi-Larskojan, vars resvirke står kvar än idag. En annan kåta ... är Jo-Larskojan, som

rasade för omkring 10 år sedan. Vid de övriga ser man bara stenarna runt eldstaden och ut mot dörren samt en ring av torv runt kåtor-nas ytterkant.«

Busk berättar vidare: »Omkring 1860–1870 bedrevs skolundervisning i Svartmoren och läraren var Per Haraldsson från Storsjö. Bland eleverna fanns även bröderna Tron och Jon Persson från Messlingen. Terminerna var tre veckor långa«. Läraren, kateketen Per Halvarsson var same från Storsjö kapell.«

Lämningarna efter Lussi-Larskojan.

RUÄNDAN

En kulturmiljö som varje år besöks av många hundra turister är hällmålningen vid Ruändan. Målningen är känd för allmänheten sedan 1898 och har alltsedan dess varit ett populärt besöksmål. Målningen är utförd på en lodrät berghäll med milsvid utsikt över skog, sjöar och lågfjäll. Motivet utgörs av djurfigurer – älgar, renar, en björn, ett djur som kan vara en hund eller järv och flera människofigurer (eller kanske shamaner?), diffusa färgfläckar och streck. Det som är mest fascinerande är att den djupt röda färgen är så välbevarad efter tusentals år. Färgen består av en blandning av järnockra och något organiskt bindemedel, kanske djurfett. Av lyckliga omständigheter har färgen ingått kemisk förening med berget så att en skyddande hinna har bildats. Hällmålningar med liknande motiv förekommer från atlantkusten i Norge via mellersta Sverige och Finland till de inre delarna av Ryssland.

När vi står framför målningarna blir huvudet fullt med frågor. Vilket budskap har målningarna, vilka var det som målade dem, hur gamla är de? Ingen kan ge oss svaren, det är upp till betraktaren att göra sina egna tolkningar. Vad åldern beträffar så vet vi idag en del. Vid en arkeologisk undersökning av marklagret under målningen häromåret påträffades tre pilspetsar av kvartsit av en typ

som vi vet användes för ungefär fyra tusen år sedan. Men kanske målade man figurer vid Ruändan både före och efter den perioden? Det faktum att spetsarna ligger alldeles nedanför målningen är intressant. Kanske sköt man pilarna mot de målade djuren i en symbolisk jakt, eller lades spetsarna dit som ett sorts offer?

Vem, vilka, var människorna som målade? Ruändan ligger i ett gammalt samiskt brukningsområde där samebyn fortfarande bedriver renskötsel, jagar och fiskar. Kåatomter finns lite överallt, de närmaste ligger ungefär en kilometer ifrån hällmålningarna och en flyttled mellan sommar- och vinterland passerar förbi. Det ligger nära till hands att tänka sig att den eller de som målade var samernas förfäder.

Det är uppenbart att motiven på hällmålningarna har stora likheter med motiven på de samiska trummorna.

Skyddsande, shaman, människa eller något helt annat? Ingen har svaret.

Även om det endast är en liten del av Helagsmassivet som ligger inom samebyns marker så

syns Helags karaktäristiska profil som en fond i bakgrunden över en stor del av sommarlandet.

Utsikt mot Helags
från Kesusjön.

Två stenar där överdelarna tycks vara slipade av människo-hand – kanske för att likna Helagsmassivet i bakgrunden?

Viktigt att tänka på – kulturminneslagen

Lämningar efter samisk verksamhet är liksom alla andra fornlämningar skyddade enligt Kulturminneslagen (SFS 1988:950). Lagskyddet innebär bland annat att alla ingrepp i fornlämningen – att förändra, täcka över eller ta bort – kräver tillstånd från länsstyrelsen. Skyddet gäller även ett område omkring fornlämningen. Lagskyddet gäller automatiskt,

det behövs alltså inget särskilt beslut för att det ska träda i kraft. Det står inte angivet i lagen hur gammal en lämning ska vara för att betraktas som fornlämning. Exempel på vanliga fornlämningar i samiska miljöer är kåatomter, mjölkgruppar, bengömmor, gravar och offerplatser.

En mjölkgrop (boerne) vid Skärvagsdalen. Mjölkgruppen är en karaktärslämning från den intensiva renskötelns tid.

Visa respekt för rennäringen

Kom ihåg att du vistas i renarnas betesområden och på renskötarnas arbetsplatser. Om du ser en renhjord; stanna upp, sätt dig gärna ned och var tyst. Följ inte efter renarna utan

lämna dem ifred. Speciellt viktigt är detta under den känsliga kalvningsperioden på våren och vid rensamling.

BUERIE BÅATEME

Välkommen till Mittådalen's sameby och det samiska kulturlandskapet!

I broschyren får du läsa om samebyns historia,
levande och övergivna kulturmiljöer och turism.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

ISBN 978-91-975212-9-1

ISSN 1650-3503

Skrifter utgivna av Gaaltije 6

TEXT & FOTO: Ewa Ljungdahl · GRAFISK FORM: Jonasson Grafisk Design

TRYCK: Princo Accidenstryckeriet, Sundsvall 2011